

Саудбаев Мадияр

PhD доктор
Сүлейман Демирел атындағы университеті,
Қазақстан, Қаскелең к.
E-mail: madiyar_saudbaev@sdu.kz, +77019535751

«ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕР» ҰҒЫМЫ МЕН ОНЫҢ ЗАМАНАУИ ЖЕЛІЛІК ҚОҒАМДАҒЫ АЛАР ОРНЫ

Мақалада «әлеуметтік желі» ұғымының тарихына оның бүгінгі қоғамдық ғылымдар саласындағы қолданысына тоқталады. Ұғым жайында отандық және шетелдік ғалымдардың пікірлеріне сүйене отырып, оның даму тарихын хронологиялық тұрғыдан сараптайды, талдау жасайды. Сондай-ақ мақалада әлеуметтік зерттеу барысында қолданылатын желілік қоғам теорияларын жан-жақты қарастырады. Оның түрлі ғылыми салалардағы трансформациясына сыни тұрғыдан анализ жасайды.

Сонымен қатар, бұл ұғымның телекоммуникация саласы мен микроэлектроникалы технологиялардың дамыған заманындағы өзгерістері мен талаптары жайында жаңа деректер ұсына отырып, оның виртуалды кеңістіктегі тұлғалардың қарым-қатынасына әсері жайында ой өрбітеді.

Түйін сөздер: әлеуметтік желілер, желілік қоғам, желі қоғамы, Интернет, журналистика.

Saudbaev Madiyar
PhD doctor
Suleyman Demirel University
Kazakhstan, Almaty
E-mail: madiyar_saudbaev@sdu.kz, +77019535751

The concept of «social network» and its place in modern network society

The article discusses the history of the concept of “social networks” and its application in modern social sciences. Taking into account the opinion of domestic and foreign researchers on the concept, analysis of the history of its development was made with a chronological point of view. And also we have been studied in detail the network theories and technologies used in the study of society. And with a critical point of view is considered a transformation of the concept in different scientific fields.

In addition, the article presents new information about the changes and requirements of this concept during the progress of the telecommunications sector and microelectronic technologies and is revealed the idea of its impact on the relationship between individuals in the virtual space.

Key words: Social network, Network society, Internet, Journalism, Sociology.

Саудбаев Мадияр
PhD доктор
Университет имени Сүлеймена Демиреля
Қазақстан, г. Алматы
E-mail: madiyar_saudbaev@sdu.kz, +77019535751

Понятие «социальные сети» и его место в современном сетевом обществе

В статье рассматривается история понятия «социальные сети» и его современное применение в социальных науках. Принимая во внимание мнение отечественных и зарубежных исследователей о понятии, был сделан анализ истории его развития с хронологической точки зрения. А также были подробно изучены сетевые теории и технологии, применяемые в процессе изуче-

ния социума. Ис критической точки зрения рассмотрена трансформация этого понятия в разных научных отраслях.

Наряду с этим, в статье представлены новые сведения об изменениях и требованиях этого понятия в период прогресса телекоммуникационной сферы и микроэлектронных технологий и раскрывается мысль о его влиянии на взаимоотношения личностей в виртуальном пространстве.

Ключевые слова: социальные сети, сетевое общество, Интернет, журналистика.

Кіріспе

Ақпараттық технологиялардың және коммуникация құралдарының дамуымен келген Интернет байланысы ақпаратты тұтынушы қауым арасында өте қатты жылдамдықпен қанат жаюда. Бұл үдеріс компьютерлер мен смартфонға қолдануды, оларды пайдалануды күнделікті өміріміздің ажырамас бір бөлігіне айналдырды. Желіаралық коммуникацияда интерактивті байланыс жоқ болғандықтан, Интернеттен бұрын компьютерді біз тек жазуда, есеп-қисап жасауда және ойын ойнауда ғана қолдандық. Интернеттің пайда болуы және оны қолданыс аясының кеңеюі кез келген ақпаратқа қол жеткізуді, сондай-ақ банк қызметі, денсаулық пен білім беру және күнделікті тұрмыстың әрбір саласына интерактивті қарым-қатынас тіршілігінің тууына себеп болды. Қалаған жеріңізден қалтаңыздағы смартфон арқылы жер жаһанның небір нүктесіндегі досыңызбен интерактивті хат алмасып, сурет, бейнебаяндар бөлісе алатын болдық. Бұл жерде олардың бір-біріне ақпараттарды қарша боратып, өзара әрекеттесу мен ықпалдасу арқылы жаңа қоғам – желі(лік) қоғамының пайда болуына түрткі болғанын көреміз.

Негізгі бөлім

«Nettsamfunn» (норвег тілінде) «желілік қоғам» немесе «желілер қоғамы» терминін норвег зерттеушісі Стайн Брэттен «Modeller av menneske og samfunn: bro mellom teori og erfaring fra sosiologi og sosialpsykologi» («Адам мен қоғамның модельдері: әлеуметтану мен әлеуметтік психологиядағы теория мен тәжірибе арасындағы көпір») атты кітабында 1981 жылы алғаш рет ауызға алған еді. Кейін бұл термин нидерландтық Ян ван Дейктің 1991 жылғы «Желілік қоғам» («De Netwerkmatschappij») кітабында, сонан кейін 1996 жылы Мануэл Кэстеллстің «Желі қоғамының тууы» («The Rise of the Network Society») атты трилогиясының «Ақпарат дәуірі: экономика, қоғам және мәдениет» атты бірінші бөлімінде бой көрсеткен-ді. Десе де, осы сөзге туыстас терминді ағылшын ғалымы Джеймс Мартин 1977 жылы «Сым-

дық қоғам: Ертең үшін талпыныс» («The Wired Society: A Challenge for Tomorrow») атты еңбегінде қолданып, журналистерге арналған Пулицер марапатына ие болғаны да бар.

Торонто университетінің ғалымы Барри Уеллман да желілер қоғамын әлеуметтік тұрғыдан зерттеді, оның алғашқы танымал жұмысы 1973 жылы жарияланды. Ал кешенді теориялық зерттеуі 1988 жылы шыққан «Желілік қала» (The Network City) еді. 1979 жылғы «The Community Question» ғылыми еңбегінде Уеллман, кез келген қоғамды және оның иерархиялық құрылымын шектеулі топтармен тізбектеп қарастырмай, оны желі түрінде қарастыру ұтымды деген ойды алға тартады [1]. Бұл ой өз кезегінде әлеуметтік желі түрінде зерттей бастаған классик ғалымдар – Якоб Леви Морено мен Джеймс Барнестердің ж.т.б пікірін жанама түрде қостаған болатын. Кейінірек, Уеллман осы теория мен ойды одан әрі жалғастырып, әлеуметтік желілер анализі теориясына индивидуалданған желілер немесе «желілік индивидуализм» деген тұжырымын ұсынады. Ғалым өзінің жоғарыдағы зерттеулерінде желі қоғамының маңызды үш тұсына тоқталады. Олар: қоғамдастық, жұмыс және ұйымдар. Оның ойынша, техникалық даму қоғамның жаңа образын – қоғамның әлеуметтенген, кеңістікке әртараптандырылған сипаттарын тудырды. Сондықтан желілерін кеңейту арқылы бір ұйымдар басқа ұйымдармен қарым-қатынас орнатып, нақты мәселелерде көмек алмастыру жүзеге асыра алады. Компьютер көмегімен коммуникация орната алу жүйесіне (EIES The Electronic Information Exchange System (электронды ақпарат айырбасы жүйесі) едәуір еңбегі сіңіп, осы саланың дамуында өзіндік үлесі бар Мюррей Турофф пен Роксанн Хилц 1978 жылы жарық көрген «The Network Nation» («Желі мемлекеті») еңбегі П. Крэйвен мен Б. Уеллмен бірігіп жазған «Желілік қала» («The Network City») еңбегіне арқа сүйей отырып жазылған еді. М. Турофф пен Р. Хилц аталмыш еңбектерінде компьютер арқылы жасалған коммуникация қоғамды түрлендіріп, оның сипатын өзгертеді деп айтқан еді. Ғалымдардың Интернет пайда болмастан бұрын болжаған жорамалдарының расқа шыққанын біз бүгін анық байқап отырмыз.

Бүгінде желі қоғамын зерттеуде өзіндік үлесі бар әлеуметтанушы ғалым М. Кэстеллстің пікіріне сүйенер болсақ, «бүгінгі қоғамның жаңа әлеуметтік морфологиясын осы желілер құрайды» [2]. 2001 жылы Берклейдегі Калифорния университетінің телеарнасында профессор Гарри Крейслердің «Conversations with History» («Тарихпенен диалог») бағдарламасына берген сұхбатында, Кэстеллс: «Желілік қоғам деп негізгі әлеуметтік құрылымдар мен оның мүшелерінің атқарар іс-шаралары электронды коммуникация желілері айналасына шоғырланған қоғамды айтамыз» – деп, желі қоғамына анықтама берді [3]. Бұл жерде қоғамда бұрыннан келе жатқан әлеуметтік формасы бар ұйымдар арасындағы әлеуметтік желілер қатынасының электронды коммуникация пайда болғаннан кейін «әлеуметтік желі» ұғымы мен оның ғылымдағы қолданысының біршама өзгергендігін байқаймыз. Яғни, микроэлектронды құрылғыларды пайдалана отырып, ақпараттарды өңдей алатын және оны басқара алатын желілер жүйесі. Желі қоғамы қисынының (логикасының) дамуы азық-түлік өндірісі мүмкіндіктерін, қоғам мүшелері арасындағы тәжірибе алмасуды, мәдениет пен билікті өзгертетін бүгінгі қоғамның базалық ұясы іспетті» – дейді, Кэстеллс жаңа әлеуметтік желі және желілік қоғамға баға берген кезде [4]. Дегенмен бұл пікірге қарсы пікір айтқан ғалымдар да бар. Солардың бірі – норвег әлеуметтанушысы Ян Ван Дейк. Ол индивидтер, топтар мен ұйымдардың желілік жүйеге деген ұмтылысын байқасақ та, олар әлі де болса қоғамның іргетасы болып саналады дейді. Адамзаттың бірігуі, қоғамдануының заманалы анықтамасына тек технологияның ғана емес, оған экономика, саясат, мәдениет және басқа көптеген факторлардың әсері мықты. Сол себептен «Желі қоғамы» деген ұғымның мағынасы «ақпараттық қоғам» терминінен әлдеқайда кең әрі ауқымды. «Ақпараттық қоғамның» сипаты көбіне технологиялардың дамуына байланысты болса, «желі қоғамы» дінге, тәрбиеге, мәдениетке және түрлі саяси ұйымдардың қалыптастырған орталарға байланысты болады. Аталмыш факторлар кейде желі қоғамының дамуына түрткі болса, енді бірде оған кедергі болатындай жайы бар. Ван Дейктің пікірінше, ақпарат бүгінгі қоғамның болмысына ықпал етсе, желілер бұл қоғамның ұйымдастырушы/құрушы формалары мен инфоқұрылымдарын қалыптастырады. М. Кэстеллстің пікірі бойынша, ақпараттардың ағым кеңістігі немесе желілердің қалыптастырған өрмегі желі қоғамы сахнасында негізгі рөл ойнайды.

Мұнда коммуникация желісінде белгіленген орталар болады, сол орталарда қауымдастықтар бір-бірімен тоғысып жатады. Қалалардағы бетке ұстар дегдарлар белгілі бір жерлерге байланбағанымен олар ағым кеңістігіне бір-біріне тоғыса байланған. Сондай-ақ, Кэстеллс қауымдастықтарға үлкен маңыз бере отырып, шынайы билік «ғаламдық қалада» емес, шынайы билік осы қауымдастықтарда деген тезисті алға тартады.

Нәтиже

Байқасаңыздар, әлеуметтік желі термині мен әлеуметтік желі анализі теориясы 1970 жылдардың орта шебінен бастап тек әлеуметтану саласы емес, қоғамның барлық саласында бірдей зерттеле бастады. Әсіресе, 1980 жылдардың аяғында электроника мәдениеті үстемдік орнатып, телекоммуникация дәуірі басталғаннан кейін желі ұғымы виртуалды немесе диджитал сипат алды. Ян Ван Дейк «желі қоғамы» жайында былай дейді: ол «кездесіп, өзара қарым-қатынастарын бетпе бет ұйымдастырудан гөрі, бірте-бірте медиажелілер және әлеуметтік желі коммуникациясына ауысып келе жатқан қоғам формасы» [5]. Дәстүрлі, дағдылы жүзбе-жүз кездесулер бұл жерде сандық технологиялармен ауыстырылған. Бұл дегеніміз – әлеуметтік желілер мен медиажелілер бүгінгінің негізгі ұйымдастырушы құралы әрі заманалы қоғамның өте маңызды құрылымын қалыптастырады деген сөз. Бұл пікірімізді Ян Ван Дейк те қостайды. Ол «Желі қоғамы» атты еңбегінде желі қоғамына сипаттама бере келе, оның болашақта алар орнына тоқталады. Оның бірінші ұсынары – бүгінгі қоғамымыздың бірте-бірте желі қоғамына айналу үдерісін бастан өткеруі. Бұл тұлғааралық, ұжымаралық және бұқаралық қатынасымдар, Интернет арқылы тұтастана түседі дегенді білдіреді. Адамдар үнемі бір-бірімен байланыста және бір-бірінің ақпараттарына қол жеткізе алатындай қарым-қатынаста бола алады. Интернетті қолдану адамға үйде не жұмыста отырып «бүкіл әлемді» көру мүмкіндігін береді. Ян ван Дейк газет, хат сияқты қағаз арқылы хабар тарату құралдарының ескіретінін және ақпарат таратудың көне түріне айналады дегенді және қосады [5]. Адам – ақпарат сандығы. Адамзат – ақпараттар сандығының желілік байланысы. Тарих қойнауынан осы күнге дейін қаншама қоғамдық фармацияларды бастан өткерсе де адам баласының ең басты қасиеттерінің бірі – айналамен ақпараттық желі орнату болып

қалмақ. Ол ауызша сөйлесіп ақпарат алмасатын орта болсын, таңба қалдырып, жазбаша хат алмассын немесе компьютер желілері арқылы коммуникация орнатса да барлық жағдайда адам баласы өзіне әлеуметтік ақпарат алмасатын желі орнатары сөзсіз. Қазіргі телекоммуникация, сымсыз байланыс және компьютерлік желілерді біз әлемді жайлаған жаңа жасанды коммуникация сферасы дей аламыз. Теле, радио толқындары, спутниктік байланыс және кабельдік желілерден құралған бұл жасанды жүйе планетаны шырмап алған бейне бір торлама тәрізді. Оның әрбір дәлізімен сәт сайын сандық (digital) форматтағы шексіз дыбыс-сигналдар, сансыз фото-көріністер мен бейне-көріністер және ұшы-қиыры жоқ жазбаша ақпараттар ары-бері толассыз ағылуда. Информацияның мына заманда осылайша жарық жылдамдығымен жарысуы, ақпараттық технологиялардың, бағдарлама жасау мүмкіндігінің күрт артуы офлайн баспасөз, креативті басылымдар, онлайн журналистика, тіл білімі, информатика, коммуникация салаларына зор ықпал ете бастады. Оның үстіне жаңа медиа саласы мамандары осы шырмауық тоқымадағы ақпараттар ағымын одан әрі жылдамдатып, олардың қолданбалық дәрежесін жетілдіре түсу үшін бар күш-қайраттарын жұмылдыруда. Ондағы «мақсат – қолдануы теледидар секілді оңай, бірақ лезде сандық әлеммен байланыс құра алатын жаңа коммуникация технологиясын ойлап табу» [6].

Ойтолқы

Жаңа коммуникация технологияларының пайда болу тарихы мен даму деңгейіне қарап, оларды бейнемәтін, телемәтін, кабельді телеарналар, сымсыз байланыс, спутниктік байланыс, электронды пошта қызметі, мульти-медиа және Интернет желілері деп топтастыруға болады. Расында, жаңа коммуникация технологияларының бүгінде тұтынушылар арасында қолданылуына, даму деңгейіне қарап, көзіміз үйренген радио мен телеарналардың таралым деңгейінен әлдеқайда ілгерілеп, қарыштап дамып кеткенін байқауға болады. Осы ретте барлық технология түрлерінің қарқынды дамуы және олардың сандық форматқа ауысуы жаңа коммуникация технологияларына тікелей әсер ету факторы өте жоғары екенін аңғарамыз. Атап айтқанда:

Компьютердің өнімділік күші, байланыс желілері, ақпаратты сақтау орындары мен оларды өңдеу жүйелері дәстүрлі коммуникация

құралдарына қарағанда, күн санап өрістеуіне септігін тигізуде;

Телекоммуникациялық жабдықтардың құнының арзандауы компьютер сияқты кейбір сандық технологиялардың құнына да әсер етуде;

Факс, мобильді телефондар, э-пошталар және компьютерлердегі күн тәртібіндегі жазба айналымы коммуникациясындағы виртуалды индивидаралық, компьютераралық желілеріндегі жаңалықтарға қарап, жаңа коммуникация ұсынған қызметтерді реттеуге, оларды біріздендіру жұмыстары өте жоғары жылдамдықпен жүргізілетінін және ары қарай да жүргізіле беретінін болжауға мүмкіндік туғызады – деп қарастырады профессор К. Қамзин [7]. Біз бұған төртінші етіп – Мобильді ақпарат/коммуникация құралдарының қарыштап дамуын қоса аламыз.

Жоғарыда айтып өткен жаңа коммуникация құралдарының бірі санатындағы Интернетті кез келген ақпаратты ала алатын және жаңа коммуникация құралдарының әлеуетін арттыратын бірден-бір фактор екенін бағамдауға болады

Жаңа медиа – кішігірім топтан құралған адамдардың online режимінде отырып бірі-бірімен хат, хабар, мәлімет пен пікір алмаса алатын және тауарларын сататын, сатып алатын сандық технология әлеміндегі жаңа коммуникация түрлерін құптайтын концепция. Сондай-ақ, адамдарға өз қауымдастығы арасында да, шынайы өмірде де дауыс беруге және дауыс жинауға мүмкіндік береді. Жаңа медианың құрылымы ерекшелігінің ең маңызды тұсы – телекоммуникация технологияларымен интеграциялануы. Екінші ерекшелігі – интерактивтілігі. Яғни, күн сайын жаңарып, коммуникация әлемінде төңкеріс жасап отырған интерактивті ақпарат құралдарының пайда болуы, интерактивтілікте әрекетпен кері әрекеттің кезектесе жүйелі түрде ұсынылуы. Яғни, қолданушы еркіне қарай телеарнаны, web-сайты, компьютер бағдарламалары мен ойындарын қолдана алуы. Үшінші ерекшелігі (техникалық) – сандық кодтармен түзілуі. Сонымен, «жаңа медиа дегеніміз – біріккен (конвергентті), интерактивті және сандық кодтармен түзілген ХХ-ХХІ ғасыр медиасы» [8].

Сонымен бүгінгі заманауи желілік қоғам дегеніміз – ақпаратты желілер жүйелері арқылы ақпаратты дамытып, өңдейтін және тарататын микроэлектроника және компьютер желілерінен тұратын, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар басқаратын желілерге негізделген әлеуметтік құрылым дей аламыз. Желілік қоғамды әлеуметтік желілер мен медиажелілер инфрақұрылымы бар және олардың барлық дең-

гейдегі (жеке, топтық, ұжымдық және қоғамдық) негізгі ұйымдастыру тәсілін іске қосатын әлеуметтік құрама деуге де болады. Десе де, әлеуметтік желіні яки желілік қоғамды екі санатқа бөліп қарастырған жөн: туыстық-таныстық желі және виртуалды желі қоғамы. Бұл ретте желілік қоғамның шекаралары бұқаралық қоғамға қарағанда, бірде кеңейеді, бірде қусырылады. Қазіргі таңда желілік қоғамның шекаралары белгісіз, олар әрі жаһандық, әрі локальді (жергілікті), кейде әзірге мұны әлеуметтік ғылымдарда «glocal» деп те атайды. (Global+local – жаһандық түрде ойлан, жергілікті түрде әрекет ет). «Glocal» қазіргі таңда медиа саласында үлкен проблемаға айналды. Қазіргі кезде ұйым мен оның құрамдас бөліктері (адамдар, топтар, ұйымдар) белгілі сағаттық белдеу және орналасқан жермен шектеліп қалмайды. Желіні біз бір бүтіннің элементтері арасындағы байланыс жүйесі деп айта

аламыз. Әлеуметтік желі терминін алғаш ғылыми айналымға ендірген Дж. Барнес секілді біз де желілік қоғамды түйіндерге бөліп қарастыра аламыз. Элементтер түйіндер болса, бір бүтінді жүйе деп атайды. Буындардың ең аз мөлшері үш, ал байланыстардың ең аз саны екі болып табылады. Қатынастар – екі буынның байланысы. Желілер табиғаттағы және қоғамдағы күрделі жүйелерді ұйымдастыру тәсіліне ұқсайды. Олар жанды жүйелерді ұйымдастырудың күрделі тәсілдері болып табылады.

Қорытынды

Желілер жаңа құбылыс емес. Жаңалық болып табылатын жағы олардың қоғамды ұйымдастырудың ескі түріне жаңа мүмкіндіктер ұсынатын микроэлектроника, деректерді тарату технологияларына негізделуі.

References

- 1 Wellman B. The Community Question: The Intimate Networks of East Yorkers // *American Journal of Sociology*. – 1979. – № 84 (5) – 1201–31pp.
- 2 Wellman B. Computer Networks as Social Networks // *Science*. – September 14, 2001. – № 293. – 2031-34 pp.
- 3 Kreisler H. Conversations with History: Manuel Castells (e-resource). TV program of University of California, Berkeley // <http://conversations.berkeley.edu/> <http://globetrotter.berkeley.edu/people/Castells/castells-con0.html>
- 4 Castells M. *The Rise of The Network Society: The Information Age: Economy, Society and Culture*. West Sussex: John Wiley & Sons, 2010. – 469 p.
- 5 Van Dijk J. *The Network Society: Social Aspects of New Media* De netwerkmaatschappij Bohn Stafleu Van Loghum, Houten; The Netherlands, 1991. – 6-40 pp.
- 6 Schiller H. *Culture, Inc.: the corporate takeover of public expression*. – New York: Oxford University Press, 1989. – 208 pages.
- 7 Kamzin K. *Zhurnalistika negizderi. Oqu quraly*. – Almaty: Qazaq universiteti, 2012-142b
- 8 Castells M., Cardoso G. *The Network Society: From Knowledge to Policy*. Washington, DC: Johns Hopkins Center for Transatlantic Relations, 2005. – 434 p.